

Bitka za etnički status u postjugoslavenskim državama

Dejan Jović

Zaključujem da je popis stanovništva, ponajprije, sredstvo borbe za etnički status, i to kako etničkih većina koje žele konsolidirati status *de facto* suverena u etničkim demokracijama, tako manjina koje žele održati status koji im je nakon 1990. pripao na temelju brojnosti i spriječiti nestanak i *nedobrovoljnu asimilaciju*

Popis stanovništva koji će ove godine najvjerojatnije biti proveden u svim zemljama Jugoistočne Europe, osim u Bosni i Hercegovini, ima šire implikacije za stanje u cijeloj regiji i gotovo svim njezinim zemljama. U etničkim demokracijama – kako, primjerice, Hrvatsku naziva Igor Štiks (2010)¹ – a još više u etnokracijama u demokratskoj formi, primjerice u BiH i djelomice u Makedoniji, pitanje "koga ima više, a koga manje" jedno je od najvažnijih političkih pitanja. Na temelju brojnosti, i više nego na temelju povijesne ili tradicionalne pozicije, stječe se status, a etnički status određuje prava na kolektivnoj, a često i na individualnoj razini.

U prvom dijelu članka razvijam konceptualno-analitički okvir unutar kojega razmatram važnost i rezultate popisa stanovništva u postjugoslavenskim zemljama. U drugom dijelu govorim o pojedinim zemljama u regiji u komparativnoj perspektivi i ističem glavne prijepore glede popisa u svakoj od njih. Zaključujem da je popis stanovništva, ponajprije, sredstvo borbe za etnički status, i to kako etničkih većina koje žele konsolidirati status *de facto* suverena u etničkim demokracijama, tako manjina koje žele održati status koji im je nakon 1990. pripao na temelju brojnosti i spriječiti nestanak i nedobrovoljnu asimilaciju.

Bit će riječi i o odnosu multikulturalnosti i demokracije, osobito liberalne demokracije. Zaključit ću izazovnim pitanjem na koje ne dajem odgovor nego ga namjerno ostavljam otvorenim: idu li multikulturalnost i demokracija uvijek ruku pod ruku ili se, možda, instrumenti demokratskog odlučivanja, primjerice brojanje glasova i prevlast većine nad manjinom, koriste kako bi se konsolidirao monoetnički karakter ondje gdje je to moguće.

Dejan Jović, izvanredni profesor međunarodnih odnosa i nacionalne sigurnosti na Fakultetu političkih znanosti i glavni analitičar Predsjednika Republike Hrvatske. Stavovi izraženi u ovome tekstu isključivo su autorovi i ne treba ih pripisivati nijednoj instituciji. E-pošta: djovic@fpzg.hr

Konceptualni okvir analize važnosti popisa stanovništva

Da bi se razumjela važnost popisa stanovništva u svim zemljama sljednicama socijalističke Jugoslavije, treba objasniti dubinu promjena koje su nastale 1990. kad je napuštena stara paradigma koja se temeljila na načelu "nema ni većina ni manjina" i prihvaćena nova u kojoj su, u pravno-političkom smislu, stvorene većine i manjine. Borba za status etničkih grupa u postjugoslavenskim državama nije nikad prestala, te njihova međusobna kompetitivnost nije nestala raspadom multietničke jugoslavenske države. Štoviše, sve etničke skupine nastoje konsolidirati jednonacionalni karakter većine postjugoslavenskih država i gotovo sve misle da je takav karakter bio, jest i da bi opet mogao biti ugrožen od strane manjina koje u njima žive: starih (autohtonih), onih koje su nastale nakon raspada Jugoslavije i budućih (imigracijskih) koje bi se mogle pojaviti u zemljama koje će ući u Europsku Uniju. Borba za etnički status nije samo simbolička stvar, nego je riječ i o konkretnim statusnim pitanjima koja zadiru u svakodnevni život građana: pravu na državljanstvo i sva uz njega pripadajuća prava, istinskoj mogućnosti ostvarivanja načela da svaki državljanin može "birati i biti biran" (s posebnim naglaskom na "biti biran") na bilo koju

Pojmovi "većina" i "manjina" nisu bili u službenoj upotrebi u socijalističkoj Jugoslaviji

dužnost pod jednakim uvjetima, a u kriznim stanjima često i o stvarnom pravu na zaštitu od strane nacionalne države, o stvarnoj, a ne samo formalnoj jednakosti pred zakonom, o pravu na slobodno izražavanje identiteta, te o pravu na nesumnjicenje za namjere u političkom djelovanju.

U prvoj fazi neposredno nakon raspada Jugoslavije borba za status iskazivala se ponajprije kroz mjere i političko-pravne akte novostvorenih država, čiji je cilj bio osigurati kontinuitet statusa *naroda* za većinsku etničku zajednicu, dok je ostalima obično dodijeljen status *nacionalne manjine*. Dok je status "konstitutivnog naroda" preživio korjenite političke promjene i ostao u upotrebi i nakon 1990, pojam *manjine*, a djelomice i *većine*, bio je novina. Pojmovi "većina" i "manjina" nisu bili u službenoj upotrebi u socijalističkoj Jugoslaviji. Pojam "većina" bio je isključen iz socijalističkog vokabulara jer je indicirao tip političkog sustava koji se temelji na brojanju glasova, dakle *izbornu demokraciju*, što je bilo neprihvatljivo zbog ideoloških i političkih razloga. Pojam "manjina" bio je isključen kao politički nekorektan i uvredljiv za manje etničke grupe.²

Kad se taj pojam ponovno pojavio krajem 1980-ih i početkom 1990-ih, nekadašnjim "narodnostima" i dijelovima "naroda" koji su postali manjine u novostvorenim državama njegov je povratak izgledao kao uvreda i znak degradiranja u odnosu prema statusu koji im je bio priznat u socijalističkoj Jugoslaviji. Dodatne bojazni stvorili su antimanjinski postupci nacionalistički, a često i šovinistički, orijentiranih predstavnika *većina* u broj 5 - ožujak 2011.

gotovo svim republikama i pokrajinama ondašnje Jugoslavije,³ koji su bili utemeljeni na ideji dominacije i potčinjavanja, a ne multikulturalnosti i etničke suradnje.⁴ Sve je to stvorilo ono što u jednome svom tekstu nazivam *strahom od postajanja manjinom* (Jović, 2001). Taj strah – koji je manjim dijelom nastao spontano kao rezultat osobnih i kolektivnih uspomena, a većim su ga dijelom proizvele nove elite kako bi se manjine držale pod kontrolom – bio je jedan od glavnih razloga sukoba i rata na prijelazu iz 1980-ih u 1990-e godine. Jednom kad je stvoren, taj je strah odredio okvir za nove manipulacije, uključujući i mobiliziranje za agresiju prema *neprijateljskome drugome*, pri čemu se agresija redovito proglašavala *samoobranom*.⁵

U porecima koji se ne temelje na izbornoj demokraciji nego su u svojoj biti *ideokratski*, veličina neke etničke grupe nije bila presudna u odlučivanju. Manjine i manje zajednice općenito mogle su – ako su bile lojalne vladaru i poretku – ostvariti bolji status nego što im pripada prema njihovoj brojnosti i snazi. Politički status ovisio je o doprinosu stvaranju i održanju poretka, etničkom porijeklu, tradiciji, potrebi za uspostavljanjem ravnoteže u međuetničkim odnosima, međunarodnim okolnostima, političkom pragmatizmu, a tek potom o veličini. Lojalne, to jest socijalističkom projektu odane, manjine mogle su ostvariti status koji ne bi mogle postići neposrednim pregovorima s većinom u demokratskom poretku. Zato su upravo mali narodi – a u Jugoslaviji su svi bili, kolikogod to zvučalo blasfemično onima koji su nekritički preuzeli i još primjenjuju narativ socijalističkog razdoblja, politički nepriznata *manjina*, jer je i najveći narod, Srbi, činio manje od 50 posto, a 1981. činio je samo 36,3 posto stanovništva – znali da taj projekt ima određene prednosti, makar kad je riječ o priznavanju etničkog statusa u odnosu prema predratnoj Jugoslaviji, a osobito u odnosu prema Kraljevini SHS koja je – iako je, formalno gledano, bila izborna demokracija – neprekidno pucala po šavovima, među ostalim, iako ne i ekskluzivno, kao što u svojoj novoj knjizi uvjerljivo pokazuje Dejan Đokić (2010), upravo na pitanju etničkog statusa. *Hrvatsko pitanje*, koje je najvećim dijelom nastalo zbog činjenice da su Hrvati brojčano manji od Srba – ali i zbog rezultata Prvog svjetskog rata i općenitog nerazumijevanja smisla liberalnog koncepta u okviru *liberalne* demokracije – bilo je djelomice rješivo upravo instrumentom nagodbe između Dvora i predstavnika Hrvata, a ne toliko neprekidnim, ali neučinkovitim izravnim pregovorima izabраниh predstavnika Srba i Hrvata (Đokić, 2010). Etnički status manjih grupa dodatno je poboljšao u socijalističkome ideokratskom poretku, što je ponajviše bio rezultat izravnih pregovora sa središtem moći, dakle s partijskim vrhom i Josipom Brozom Titom osobno, a ne izbornog rezultata kojega i nije bilo u takvu poretku. Time je stvorena historijska pouka da manje zajednice mogu više postići izravnim pregovorima s vladarom nego demokratskom postupkom. To je osobito važno ako je vladar percipiran kao *neutralni arbitar*, odnosno ako je bio etnički neutralan ili nadnacionalan. Takvo je bilo životno i političko iskustvo više generacija na ovome tlu: od osmanskoga i austrougarskog carstva preko jugoslavenskoga rojalističkog autokratizma (nakon 1929) do socijalističke Jugoslavije.

U sklopu socijalističkog projekta posrijedi je bila ideja koja se temeljila na načelima preraspodjele moći, i to tako da ukida ili marginalizira one instrumente koji favoriziraju moćnije, veće

i bogatije u odnosu prema manjima, slabijim i siromašnjim. Posrijedi su bile direktivne odluke koje su obično "pozitivno diskriminirale" razne manjine. Riječ je djelomice i o pokušaju ispravljanja povijesnih nepravdi i poništavanja posljedica prethodnih zločina ili nepravdi. U slučaju jugoslavenskog socijalizma taj je aspekt bio posebno važan, budući da su neke manjine/mali narodi teško stradali tijekom okupacije zemlje (1941-1945), dok su drugi, prema interpretaciji jugoslavenskih komunista, bili povijesno zakinuti u prethodnim razdobljima bilo time što nikad nisu uspjeli izboriti vlastitu nacionalnu državu (Makedonci, a djelomice i Slovenci), bilo time što je ona nestala postupcima koje su jugoslavenski komunisti smatrali nelegitimnima (spajanje crnogorske države sa srpskom 1918), bilo time što im se status jednakopravnog aktera u jugoslavenskoj politici nije ranije priznavao (bosanski Muslimani, a današnji Bošnjaci). Uspostava Socijalističke Republike Hrvatske kao "nacionalne države hrvatskog naroda, države srpskog naroda u Hrvatskoj i države drugih naroda i narodnosti koji u njoj žive" (čl. 1. Ustava SR Hrvatske iz 1974) prikazana je kao ispunjenje višestoljetne želje da se stvori vlastita država (u zajednici s drugim jugoslavenskim narodima). Tito je s pravom istaknuo da je Hrvatskoj i Hrvatima "dao" ono što je Stjepan Radić obećao, ali od čega je brzo, već 1925, djelomice odustao, te nikad nije uspio ostvariti republiku i federalizam.⁶ Socijalistička je vlast nakon 1945. simbolički obnovila i državnost srpskog naroda time što je i Socijalističku Republiku Srbiju proglasila *nacionalnom državom*, što je bilo potpuno suprotno konceptu jugoslavenskog unitarizma koji je doveo do istiskivanja srpskoga, hrvatskog i slovenskog imena iz naziva države (1929), a potom i do centralističkog marginaliziranja etničkih posebnosti i potiskivanja posebnih narodnih identiteta od 1929. do 1939.

Socijalistička Jugoslavija bila je, u tom smislu, zajednica etničkih grupa od kojih nijedna nije bila u većini i nijedna nije prihvaćala biti manjina. Nasuprot ideji prevladavanja i dominacije pomoću izbornog postupka, trebalo je pronaći formulu kojom bi bila uspostavljena manje-više trajna i stabilna ravnoteža.

Sve etničke skupine nastoje konsolidirati jednonacionalni karakter većine postjugoslavenskih država i gotovo sve misle da je takav karakter bio, jest i da bi opet mogao biti ugrožen od strane manjina koje u njima žive

Isključivanje glasovanja omogućilo je da i manje etničke grupe izbjegniju "majorizaciju" i dominaciju većih i snažnijih. Svaki pokušaj formiranja trajnih međunacionalnih koalicija u kojima bi dvije ili više grupa formirale većinu i tako pokušale ugroziti status neke treće grupe, smatran je politički nekorektnim. Mehanizmi zaštite svakog identiteta, pa i najmanjega, makar kad su posrijedi bili priznati *konstitutivni narodi*, uključivali su instru-

mente kao što su visoka autonomija u odlučivanju o delegiranim pitanjima, veto u odlučivanju o ključnim pitanjima politike (primjerice, o ustavnim promjenama), ravnopravna (ili *gotovo* ravnopravna) zastupljenost u federalnim institucijama i sl. Naravno, stvarna autonomija i stvarna politička moć ovisile su o odnosima snaga u sklopu zadanoga socijalističkog projekta, pa su ograničenja autonomije, moći i statusa bila ponajprije uvjetovana tim projektom.⁷ Bez ozbiljne analize ideološkog karaktera samog projekta nije moguće uspoređivati tu *autonomiju* i *moć* s onima u postsocijalističkom poretku.

Načelo ukidanja *manjina* i *većina*, kao i politika *posebne zaštite manjih i slabijih*, stvorile su razmjerno povoljan status manjih naroda i dijelova svih *naroda* koji su se našli u okviru socijalističkih republika koje nisu bile njihove "matične" države. Kategorija "narodnosti" uvedena je kako bi se izbjegla upotreba pojma "manjina" i jednako je teško prevodiva na strane jezike kao i pojam "konstitutivni narodi". Istodobno se nikad nije izgubio iz vida ni aspekt ideologije, odnosno lojalnosti socijalističkom projektu. Nije bilo svejedno je li riječ o *narodnosti* za koju se držalo da prihvaća socijalistički karakter zajednice ili o onoj koju se sumnjivalo da je potencijalna *peta kolona* i faktor nestabilnosti.⁸ Status *narodnosti* izravno je bio povezan s idejom ideološke podobnosti. Primjerice, odmah nakon Drugoga svjetskog rata gotovo cijeloj albanskoj i mađarskoj zajednici bilo je dopušteno da ostanu na područjima koje su naseljavale, a dobile su i stanovitu institucionalnu zaštitu formiranjem pokrajina Kosovo i Vojvodina. Istodobno je većina pripadnika njemačke i talijanske zajednice protjerana iz Jugoslavije. Zašto? Glavni razlog treba tražiti u ideološkoj orijentaciji Albanije i Mađarske kao dviju socijalističkih i, prema tome, prijateljskih zemalja nasuprot "kapitalističkoj" Italiji i Njemačkoj. Ono što je bilo dopušteno Albancima i Mađarima, nije se primjenjivalo na Nijemce i Talijane. Ideološki je kriterij primjenjivan čak i unutar pojedinih etničkih grupa. Kao što u svojoj knjizi opisuje Pamela Ballinger (2002), oni Talijani koji su pokazivali znakove lojalnosti novim vlastima, najčešće zato što su i sami bili lijevo orijentirani, mogli su ostati, te su u Istri dobili i institucije koje su kasnije omogućile opstanak talijanskog identiteta (škole na talijanskom jeziku, radijske stanice, TV Koper, izdavačke kuće, novine, dvojezičnost itd.). Oni koji su se prema socijalizmu odnosili kritički ili konfrontacijski, morali su otići. Političke netrpeljivosti među Talijanima koji su morali otići i onima kojima je bilo dopušteno da ostanu s vremenom su postale veće i od međuetničkih razlika između Hrvata odnosno Slovenaca, na jednoj, i Talijana, na drugoj strani.⁹

Kako u socijalističkoj Jugoslaviji nijedna etnička grupa nije bila većina – po čemu se ona razlikovala od Čehoslovačke i SSSR-a, što će imati posljedice za načine na koji su se te tri zemlje raspale – bilo je prilično lako objasniti prednosti sustava koji se temeljio na ideji "nema većinâ, nema manjinâ". Većina nitko nije mogao postati, osim ako ne bi "prisvojio" neku drugu naciju i predstavio je kao "svoju", što socijalistički poredak nije dopuštao, a manjina nitko nije htio biti. Bez obzira na pokušaje da se formiraju razne "koalicije", na kraju bi se uvijek oni koji su ih pokušali napraviti povukli pred mogućnošću stvaranja neke nove koalicije koja bi bila usmjerena protiv njih samih. Nitko nije mogao postići kontrolu nad drugima, ali je ipak svatko mogao – sve dok se poredak učinkovito držao vlastitih načela

– spriječiti "preglasavanje" i "majorizaciju". Sa stajališta političke racionalnosti, bilo je opravdano pribojavati se stvaranja jasne i permanentne većine – bilo političke bilo etničke – jer bi tada status manjih naroda i manjina mogao postati lošiji od onoga kakav je bio održanjem *statusa quo*. To bi se dogodilo da se u Jugoslaviji vodila politička igra nultog zbroja (*zero-sum game*) u kojoj dobitak jednoga automatski znači gubitak drugoga. Podizanje statusa jednog igrača u političkoj utakmici znači njegovu izjednačavanje s drugim, a time i neizravno negiranje moći koju drugi ima nad onim čiji je status "podignut" makar u simboličkom smislu.¹⁰ Da bi se bolje razumjele potencijalne posljedice tih promjena, dovoljno se prisjetiti *teorija relativne deprivacije* kojima je, među ostalima, i Josip Županov (1983) objašnjavao uzroke krize jugoslavenskog socijalizma. Bojazan da bi se upravo to moglo dogoditi u neke drukčijem poretku pojavila se 1980-ih, a intenzivirala pred kraj socijalizma, kad je postalo jasno da će stara pravila prema kojima veličina etničke grupe nije bila presudna za njezin status morati biti zamijenjena novim, među kojima je najvažnije načelo brojanja glasova.

Nove okolnosti: stvaranje većina i manjina

Uvođenjem načela predstavničke demokracije, čija se legitimnost temelji na izborima i izbornim rezultatima, poništena je stara ravnoteža i uzdrmana relativna stabilnost međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji. U novim je okolnostima postalo važno tko je većina, a tko manjina u pojedinim zemljama. Novonastale države bile su izraz volje etničkih većina, ali ne nužno i manjina. Većine su se ubrzo proglasile jedinim "konstitutivnim narodom", dok su sve ostale etničke skupine počele nazivati i tretirati kao manjine. Nove većine počele su se ponašati kao *stvarni suveren* u novim etnodemokracijama na postjugoslavenskom prostoru. Pokušale su uspostaviti ako ne monoetničan sustav, a onda svakako *unipolaran* sustav u kojemu njihova (dominantna, konstitutivna, državotvorna) nacija preuzima punu kontrolu nad karakterom države. Sve nove *nacionalne države*, osim BiH, postale su u političkom smislu *jednonacionalne*, budući da je u svima samo jedan *narod* priznat kao izvoriste stvarne (ne nužno i formalne) suverenosti, dok su svi ostali postali *manjine*. Uslijedilo je i definiranje opsega *naroda* o kojemu se radilo: tko je, što je, gdje je i kad je *narod*? Kao što uvjerljivo pokazuju nedavna istraživanja o politikama dodjeljivanja državljanstava u svim postjugoslavenskim državama, uključujući i Sloveniju,¹¹ isključenost i "pozvanost" u državljanstvo ponajviše su ovisile o etničkoj pripadnosti kandidata.¹² Nove nacionalne države

Novonastale države bile su izraz volje etničkih većina, ali ne nužno i manjina

definirale su se kao monoetničke države, koje u zakonskome, političkom, a ponegdje i ponekad i u vojnom smislu štite sve pripadnike "svoga" naroda, bez obzira na to nalazili se oni unutar ili izvan države. "Matične države" postale su legitimni politički broj 5 - ožujak 2011.

ki predstavnici svojih etničkih većina, pa se politika dodjele ili priznavanja državljanstava odnosila na sve pripadnike naslovne etničke zajednice, uključujući i one koji žive u bliskom inozemstvu (primjerice, Hrvati u BiH). Dok se unutar granica novostvo-

U svim postjugoslavenskim državama uključenost, isključenost i "pozvanost" u državljanstvo ponajviše su ovisile o etničkoj pripadnosti kandidata

renih nacionalnih država legitimnost izvodila iz *demokratskog načela* – dakle, iz volje većine – za pripadnike "vlastitog" naroda u drugim državama tražili su se posebni instrumenti zaštite koji bi sprečavali "minorizaciju", i to tako što bi se uspostavila određena razina autonomije koja ne mora biti teritorijalna.¹³ Unutar zemlje tražila se izborna demokracija, a isto se to načelo suspendiralo kad je riječ o statusu "naše" etničke zajednice drugdje. Prava koja su tražena za "naše" u drugoj zemlji, nisu bila dobrodošla kad je riječ o "njihovima" u našoj zemlji. Posrijedi je bila, makar u prvoj fazi nakon 1990, jedna vrsta "etničkog intervencionizma". Sporovi o statusu pripadnika "našeg" naroda u drugim zemljama na postjugoslavenskom prostoru još traju, kao što pokazuju stalne rasprave o statusu i pravima bosanskih Srba i bosanskih Hrvata, hrvatskih Srba i dr. Kako se približava popis stanovništva ove godine, te se rasprave intenziviraju.

Novo načelo političkog odlučivanja koje je uvedeno nakon 1990. i koje razlikuje *većine* i *manjine* stvorilo je goleme probleme i postavilo goleme izazove pred sve nove *etničke demokracije*. Sve su one morale pronaći neku novu formulu za odnose većine i manjine koji bi bili održivi na dugi rok, posebno nakon što se u prvim godinama poslije 1990. vidjelo da nedostatak sporazuma o fundamentalnim pitanjima vodi u sukobe i ratove. Inicijalni pokušaji da se postigne ravnoteža nisu uspjeli, ponajviše zato što su agresivni nacionalizmi, u prvom redu srpski, precijenili vlastitu snagu, jer su u jednom trenutku zaboravili da nitko, pa ni oni koje su "predstavljali", nije dovoljno moćan da uspostavi hegemoniju na cijelom području koje se smatra "svojim" prema etničkom načelu. Prvi pokušaji – utemeljeni na načelu konsenzusa u BiH od 1990. do travnja 1992. ili *kulturne autonomije* Srba u Hrvatskoj (Roksandić, 1996) – nisu uspjeli. To je vodilo u ratne sukobe koji su na kraju najviše naštetili manjinama i manjim zajednicama, koje su bile najveće žrtve ne samo promjene statusa, nego i agresivnosti koju su veće zajednice, gotovo bez iznimke, pokazale prema njima. Budući da su u jugoslavenskom kontekstu sve zajednice bile "manjine", iako nijedna nije prihvaćala taj pojam i svaka ga je smatrala političkom provokacijom, sve su na neki način stradale. To se odnosi na Hrvate u BiH, Srbe u Hrvatskoj, Bošnjake u krajevima u kojima su bili manjina te na sve ostale koji su se na nekom području (u regiji, općini, selu, pa čak i u mikrozajednicama kao što su dijelovi grada ili ulice) zatekli u istom statusu. Jedan od rezultata

rata bilo je etničko homogeniziranje mnogih, nekoć etnički heterogenih, područja te konsolidiranje monoetničkog karaktera gotovo svih država s iznimkom BiH (ali ne i njezinih unutarnjih administrativnih jedinica) i Makedonije, u kojoj rata nije ni bilo, jer se sukob 2001. ne može smatrati nečim većim od značajnijega, ali ograničenog incidenta. Te su dvije države danas najveći problemi Zapadnog Balkana, a ne model rješenja međuetničkih odnosa. To će još više postati nakon dvije nedavne izjave koje dovode u pitanje vrijednost multikulturalnosti u Zapadnoj Europi: one koju je dala njemačka kancelarka Angela Merkel i one koju je početkom veljače 2011. izrekao britanski premijer David Cameron.¹⁴ Oboje su doveli u pitanje sam koncept multikulturalizma, te njegovu svrhovitost i učinkovitost u svojim zemljama. A ako taj koncept ne može funkcionirati u Njemačkoj i Velikoj Britaniji, kako će funkcionirati u Makedoniji i BiH? Bitka za etnički status nastavit će se, možda, ponajviše upravo u BiH i Makedoniji, o čemu svjedoče i aktualne rasprave o popisu stanovništva u njima.

Popis stanovništva kao borba za etnički status: analiza zemalja u regiji

U svim zemljama na postjugoslavenskom prostoru popis stanovništva koristi se kao sredstvo u borbi za etnički status. U svima njima na njega se gleda kao na instrument učvršćivanja dominacije ili monopola etničke većine. U svima njima manjine ga pokušavaju iskoristiti kako bi istaknule svoju prisutnost, te zadržale ili čak proširile prava stečena na osnovi svoje veličine ili posebnih institucionalnih dogovora s većinom. U njih ubrajam i Sloveniju, iako se ona jedina znatnije udaljila od opisanog modela i integrirala u liberalno-demokratsku tradiciju koja je temelj identiteta EU-a.

Slovenija

I u Sloveniji se popis 2011. očekuje sa zanimanjem, budući da se prvi put provodi kao "registracijski popis", te neće rezultirati podacima o jeziku, nacionalnoj pripadnosti i vjeri. Registracijski popis ne temelji se na anketiranju građana, nego na podacima iz raznih registara stanovništva koji se akumuliraju da bi se dobili temeljni demografski i drugi podaci. Takav se popis provodi u nekoliko europskih zemalja, Austriji, Švedskoj i Norveškoj, a ranije se provodio i u Danskoj, Finskoj, Nizozemskoj i na Islandu. Popis bez pitanja o jeziku, nacionalnosti i vjeri nije sasvim neuobičajen u EU. No može imati ambivalentne učinke: može označiti značajniji iskorak iz prakse etnodemokracija prema građanskoj demokraciji, s jedne, ali i biti i instrument pritiska na manjine koje se bez pitanja o vjeri, jeziku i nacionalnosti neće moći jasno izraziti, s druge strane. Bez tih pitanja, teško će biti utvrditi broj pripadnika manjina, pa će i *manjinsko pitanje* biti skinuto s dnevnog reda. Koristeći Billigovu (2009) teoriju o *banalnom nacionalizmu*, moglo bi se kazati da je takav popis stanovništva proizvod stanja u kojemu većina za sebe misli da je totalitet, to jest da su njezine vrijednosti, osobine i identitet univerzalni. Ona jednostavno ne vidi ili ne želi vidjeti da postoji alternativni identitet u granicama do kojih se prostire njezina identitetska hegemonija.¹⁵ Liberalni koncept *univerzalnog građanstva* tako

lako može postati instrument etničkog inženjeringa i *nedobrovoljne asimilacije*, čak onda kada većina ne primjećuje da je riječ upravo o tome. Imajući u vidu prethodno iskustvo s *izbrisanim*, ne iznenađuje određeni stupanj skeptičnosti kad su posrijedi stvarne intencije registracijskog popisa.

Hrvatska

U Hrvatskoj je najveća manjina, srpska, odbila priznati rezultate popisa 2001, jer su njezini predstavnici (Srpsko narodno vijeće) smatrali da u njega nisu bili uključeni izbjegli Srbi koji iz Hrvatske nisu otišli svojom voljom nego zbog rata (1991-1995), a kasnije se u nju nisu mogli vratiti, čak i kad su pokazivali volju da se vrate.¹⁶ Oni koji ne mogu biti u svojim domovima prilikom popisa ne bi trebali biti tretirani kao da nemaju dom u Hrvatskoj (Duspara, 2002). Dodatan problem bilo je to što se Srbi tada još nisu osjećali dovoljno sigurnima da se uvijek i izjasne kao Srbi, osobito ako bi popisivači bili nekadašnji branitelji koji su osobno poznavali obitelji koje su došli anketirati.¹⁷ U slučaju hrvatskih Srba određena prava, primjerice poseban model izbora zastupnika, izravna su posljedica toga što su oni najbrojnija manjina, tako da očuvanje tih prava ili njihovo širenje izravno ovisi o broju građana koji će se izjasniti kao Srbi. Srpsko narodno vijeće najavilo je kampanju pod naslovom "Izjasni se – važno je!", kojom želi potaknuti Srbe da se izjasne kao Srbi i time zaustave prethodne trendove, uključujući i alternativno izjašnjavanje kao Jugoslaveni, regionalci ili Hrvati. Srpske institucije nisu zadovoljne ni pozivom Istarskog demokratskog sabora (IDS) stanovnicima Istre da se izjasne kao *Istrijani* (ili *Istrani*), jer misle da će neki Srbi iskoristiti tu mogućnost, čime bi se smanjio njihov broj u ukupnom stanovništvu. Angažirala se i Srpska pravoslavna crkva, pa je na božićnoj liturgiji u Zagrebu 6. siječnja 2011. mitropolit Jovan Pavlović "pozvao okupljene vjernike da prilikom popisa stanovništva u aprilu po vlastitoj savjesti upišu nacionalnost, ne stideći se svoje nacionalne pripadnosti".¹⁸ Još je eksplicitniji bio episkop dalmatinski Fotije, koji je ustvrdio da

Osim prigovora koji se tiču statusa Srba i profesionalne korektnosti popisivača, u Hrvatskoj se pojavio i prigovor da se favorizira katolička vjera

će "predstojeći popis stanovništva biti od mnogostrukog značaja za Srbe i njihov status i prava u Hrvatskoj".¹⁹

Sličnu kampanju vode i organizacije Bošnjaka u Hrvatskoj, kao i organizacije Hrvata u Vojvodini. Krajem siječnja 2011. Nacionalna zajednica Bošnjaka Istre objavila je proglas Bošnjacima u kojemu se upozorava na "historijski trenutak da se ispravi šteta koju smo na prethodnom popisu stanovništva 2001 sami sebi nanijeli", te ih se poziva da se izjasne kao Bošnjaci, "jer time doprinosiš da se potvrdimo kao druga nacionalna manjina po brojnosti u RH i uvećavaš svoja prava". U proglasu se kaže da

"broj izjašnjenih pripadnika nacionalne manjine direktno određuje kapacitet njezinih općih i političkih prava, u koje spada i pravo njenih pripadnika na zapošljavanje u državnim institucijama".²⁰ Bošnjaci navode da se u prošlom popisu u Hrvatskoj, ali i u Crnoj Gori i Srbiji, ta nacionalna zajednica podijelila na dvije: jedni su se registrirali kao Bošnjaci, a drugi su ostali vjerni imenu Muslimani. U Crnoj Gori je na popisu 2003. sedam posto ili 48.184 stanovnika reklo da su Bošnjaci, a četiri posto ili 24.625 da su Muslimani. Ta je podjela smanjila snagu te zajednice, te je novi popis stanovništva prigoda da se to izmijeni.

I u slučaju vojvođanskih Hrvata, pojavile su se kompetitivne identifikacije, kao što su Šokci i Bunjevci. Više organizacija vojvođanskih Hrvata upozorilo je sredinom veljače 2011. na po-

**To da netko može legalno biti
državljanin dviju država, ali ne
može istodobno biti i etnički Hrvat
i etnički Srbin, pokazuje da je za
poredak koji organizira i provodi
popis stanovništva važnije pitanje
etničnosti nego državljanstva**

kušaje favoriziranja Bunjevaca kao posebne, od hrvatskog korpusa odvojene, etničke grupe, te su pozvali Republiku Srbiju da im dopusti da se slobodno izjasne kao bunjevačka podetnička skupina unutar hrvatskog naroda. Sličan je poziv uputilo i Hrvatsko nacionalno vijeće iz Crne Gore. Na popisu stanovništva 2003. u Crnoj Gori bilo je samo oko jedan posto Hrvata. "Umanjenje udjela hrvatskog naroda u ukupnom stanovništvu imalo bi nesagledive posljedice, a posebno ako se uzme u obzir da slijedi donošenje izbornog, kao i zakona o manjinama, kojima se garantiraju pravo na mandate u lokalnom i državnom parlamentu, te korištenje jezika manjinskih naroda".²¹ Dakle, problem slobodnog izražavanja etničke pripadnosti pojavljuje se u gotovo svim zemljama, a najviše ga osjećaju manjine i male zajednice koje su nekoć bile tretirane kao dio nekoga od jugoslavenskih *konstitutivnih naroda*, ali su nakon raspada Jugoslavije došle na rub nestajanja, djelomice zbog nacionalističkih i homogenizacijskih politika novostvorenih *nacionalnih država*, a djelomice zbog ratnih i poratnih okolnosti u kojima se stvorio strah od nacionalnog izjašnjavanja.

Osim prigovora koji se tiču statusa Srba i profesionalne korektnosti popisivača, u Hrvatskoj se pojavio i prigovor da se favorizira katolička vjera. Udruga *David*, koja se bavi zaštitom vjerskih manjina i nereligioznih osoba, upozorila je na pristranost pitanja o vjerskoj pripadnosti, koje katolicima omogućava da se izjasne jednostavnim odgovorom "da" na pitanje jeste li katolik, dok se od drugih traži da navedu puno ime vjerske zajednice kojoj pripadaju, čime se obeshrabruju i diskriminiraju nekatalici. Ta je udruga primijetila i da se *agnostici* ne mogu izjasniti kao takvi, nego mogu eventualno reći da su *ateisti*. Ti prigovori pokazuju da se ne favorizira samo etnička većina, nego da se

broj 5 - ožujak 2011.

načelo favoriziranja *većina* proteže i na druga područja.

U Hrvatskoj, kao i u drugim zemljama, vrijedi načelo *monizma* kad je riječ o važnim odrednicama kakve su vjera, jezik i nacionalnost. Nije se, naime, moguće izjasniti kao pripadnik dvaju ili više naroda istodobno, kao istinski bilingvist s dva materinska jezika ili kao "pomalo vjernik, a pomalo ne". Nemogućnost izražavanja *finesa* dovodi u pitanje potpunu reprezentativnost podataka koji se prikupljaju popisom stanovništva, s jedne strane, dok za određeni broj ljudi koji osjećaju da pripadaju dvjema ili većem broju zajednica monistički karakter dopuštenih odgovora predstavlja određeni pritisak i ograničenje slobode izražavanja identiteta, s druge strane. Monistički karakter dopustivih odgovora na ta pitanja u neskladu je s mogućnošću posjedovanja dvaju državljanstava. To da netko može legalno biti državljanin dviju država, ali ne može istodobno biti i etnički Hrvat i etnički Srbin, pokazuje da je za poredak koji organizira i provodi popis stanovništva važnije pitanje etničnosti nego državljanstva. Državljanstvo može biti dvojno, dakle "podijeljeno", ali etnička pripadnost mora ostati ekskluzivna. Paradoksalno je da se taj problem s kojim se u popisu stanovništva, ali i ispunjavanju drugih statističkih upitnika, susreće određeni broj građana, i to upravo onih koji su "manjina unutar manjine", zapravo ni ne primjećuje. To je i logično u *etnodemokraciji* u kojoj stvarna prava često proizlaze više iz etničke nego iz državljanke ili individualne komponente. Pripadnici etničke većine tretiraju se kao državljan i čak i kad to nisu ako uspiju dokazati da su pripadnici *većinskog naroda*, dok su pripadnici manjine često tretirani kao da zapravo nisu državljan i, iako to jesu, ili da makar nisu *pravi* nego *uvjetni* ili *privremeni državljan* koji su se u *našu* domovinu doselili iz neke druge sredine. Načelo *ili-ili*, a ne *i-i*, uvuklo se i u samu matricu prikupljanja podataka, a u skladu s duhom *banalnosti* asimilacijskog nacionalizma rijetko tko ga uopće primjećuje ne samo u Hrvatskoj, nego i u ostalim zemljama u regiji. Neprilagođenim pojedincima često ostaje samo da se izbore za individualnu autonomiju, ako je ona uopće moguća u konzervativno utemeljenim porecima.

Srbija i Crna Gora

U Srbiji i u Crnoj Gori ovo će biti prvi popis stanovništva nakon razdvajanja tih dviju država 2006. Za Srbiju popis će biti novi izazov, jer neće moći popisati stanovništvo Kosova koje je u veljači 2008. proglasilo nezavisnost. U prošlom popisu kosov-

**Za Srbiju popis će biti novi izazov,
jer neće moći popisati stanovništvo
Kosova koje je u veljači 2008.
proglasilo nezavisnost**

sko je stanovništvo procijenjeno, te je procijenjeni broj dodan stvarnom broju popisanih u Srbiji. Ove godine to će biti politički mnogo problematičnije, pogotovo ako se taj broj pokuša koristiti u pregovorima za status članice EU-a. Osim spomenutih pitanja statusa Hrvata u Vojvodini i podjele na Bošnjake i Mu-

slimane u Sandžaku odnosno Raškoj, Srbija je zauzela aktivniji stav u poticanju Srba u drugim zemljama da se izjasne kao Srbi. Predsjednik Boris Tadić sastao se 8. veljače s predstavnicima Srba iz susjednih zemalja, a glavna tema bio je popis stanovništva. Kasnija izjava srpskog ministra za iseljništvo Srđana Srećkovića da će Srbija tražiti povratak statusa *konstitutivnog naroda* Srbima u Hrvatskoj pokazala je izravnu vezu između popisa stanovništva i ostvarivanja etničkog statusa.

Popis je za Crnu Goru temeljno pitanje identiteta. On je i temeljno pitanje za Srbe u Crnoj Gori, koji trenutačno nisu ni manjina ni konstitutivni narod, a nije posve jasno koji od ta dva statusa zapravo žele

U Crnoj Gori je status srpskog naroda, koji je nakon otcjepljenja Crne Gore od Srbije postao nacionalna manjina, ali mu taj status nije službeno priznat, potpuno ustavno i politički nedefiniran. Na prošlom popisu stanovništva 2002. oko 20 posto stanovništva promijenilo je etničku samoopisnicu, postavši od Crnogoraca, kako su se izjasnili 1991, Srbima. Crna Gora je tako, uz BiH, postala još jedna država bez većinskog naroda: Crnogoraca ima 43,2 posto, a Srba 32 posto. O rezultatima popisa stanovništva ove godine ovisi hoće li se Crna Gora u budućnosti razvijati kao "dvonacionalno" društvo ili će biti etnička crnogorska država u kojoj Srbi imaju status manjine. Tek treba odrediti kakav će taj status biti, jer se Crna Gora još nije izjasnila o statusu srpskog jezika kojim je 2003. govorilo 63,5 posto stanovništva, a nije jasna ni njezina pozicija u sukobu između samoproglašene Crnogorske pravoslavne crkve i Srpske pravoslavne crkve. Na posljednjem popisu 2004. golema većina građana Crne Gore izjasnila se kao pravoslavci i pripadnici Srpske pravoslavne crkve. No u postupku osamostaljivanja, a osobito nakon proglašenja neovisnosti, crnogorska je država radila na montenegriziranju stanovništva, te je favorizirala crnogorski jezik koji je 2010. proglasila jedinim službenim jezikom i Crnogorsku pravoslavnu crkvu. Popis stanovništva pokazat će je li uspjela promijeniti etničku, jezičku i vjersku samodefiniciju svojih državljana. Popis je, dakle, za Crnu Goru temeljno pitanje identiteta. On je i temeljno pitanje za Srbe u Crnoj Gori, koji trenutačno nisu ni manjina ni konstitutivni narod, a nije posve jasno koji od ta dva statusa zapravo žele. Radikalni srpski nacionalisti uvijek su negirali opstojnost crnogorske nacije, inzistirajući na tome da su Crnogorci "grana na srpskom deblu". Za njih stoga nije logično da Srbi traže ni status *manjine* ni status *konstitutivnog naroda* u dvonacionalnoj državi upravo zato što ne prihvaćaju identitet crnogorske nacije s kojom bi trebali biti *sukonstitutivni* ili u odnosu prema kojoj bi trebali postati *manjina*. Borba za status Srba u Crnoj Gori makar je djelomice i borba unutar srpskog

korpusa o tome što su i tko su Srbi. Ta rasprava ima šire konotacije i mogla bi utjecati na samoodređenje i Srba i Crnogoraca.

Kosovo

Na Kosovu, koje šest država u regiji priznaje, a pet ne priznaje kao samostalnu državu, popis će se prvi put održati u novim okolnostima, bez utjecaja Beograda i Srbije. Kosovari priznaju relevantnim i relativno slobodnim samo popis iz 1971. Prvi kosovski protesti buknuhli su upravo u doba popisa stanovništva u proljeće 1981, popis 1991. proveden je u uvjetima izvanrednog stanja, a popis 2001. nije ni proveden zato što Kosovo nije priznavalo nadležnost Srbije, a samo nije imalo izvorne nadležnosti u okviru režima određenog Rezolucijom 1244 Vijeća sigurnosti UN-a. Popisivači na Kosovu suočit će se s problemima na sjeveru zemlje koji je *de facto* izvan nadležnosti kosovskih institucija i gdje popis vjerojatno nije provediv.

Makedonija i Bosna i Hercegovina

S najvećim problemima političari, popisivači i opća javnost suočit će se u dvije najkompleksnije države Zapadnog Balkana – u Makedoniji i BiH.

U Makedoniji je sama najava popisa 2001. bila jedan od uzroka pobune relativno malog broja radikalnih Albanaca na sjeverozapadu zemlje, koja je kasnije eskalirala u niz incidenata srednjeg intenziteta koji su doveli do izravne političke intervencije EU-a i NATO-a, a potom i do prihvaćanja kompromisnog rješenja koje je kodificirano Ohridskim sporazumom. Tim je sporazumom učinjen ključan korak ka institucionalizaciji dvonacionalne strukture Makedonije, iako nisu formirana posebna autonomna područja niti je Makedonija formalno postala federacija ili konfederacija. Ipak, Ohridski sporazum izravno je povezo status etničkih skupina s njihovom brojnošću, te zajamčio određena prava onim "zajednicama koje imaju više od 20 posto stanovništva", a to su bili samo Albanci. Eventualni pad udjela Albanaca u stanovništvu ispod 20 posto doveo bi u pitanje prava koja im je dao Ohridski sporazum 2001.

Sporazumu nesklone snage među Albancima i uoči ovogodišnjega popisa tvrde da u Makedoniji nema manje od 30 posto Albanaca. Dvije albanske opozicijske stranke, Demokratska stranka Albanaca i Nova demokracija, protive se popisu

Prelazak tog "praga" nije nevažno pitanje ni za Albance ni za karakter makedonske države. Albanci su odbili provođenje popisa 2001. bez međunarodnog nadzora, pa je on održan pod tim nadzorom 2002. Na temelju tog popisa Albanci su ostvarili pravo na osnivanje i priznavanje visokoškolskih institucija na

albanskom jeziku, a formirane su i nove općine, uglavnom s albanskom etničkom većinom, kako bi se odgovorilo na potrebu za što većom autonomijom Albanaca u odlučivanju o lokalnim pitanjima. Stanovit napredak postignut je i u pogledu zastupljenosti Albanaca u državnim službama, iako je njihov udio u njima još daleko ispod udjela u stanovništvu, kao i u pogledu korištenja albanskoga jezika u javnim i službenim prilikama. Prema podacima međunarodno nadziranog popisa 2002, Albanci su činili 25,4 posto, a Makedonci oko 62 posto stanovnika. Taj je podatak, na neki način, umirio i umjerene Albance i umjerene

Vodeći bošnjački političari predlažu da se popis provede bez pitanja o vjeri, naciji i jeziku. Taj je prijedlog neprihvatljiv bosanskim Srbima i Hrvatima

Makedonce. Kako je Albanaca bilo više od 20 posto, mogli su aktivirati prava zajamčena Ohridskim sporazumom. Istodobno se pokazalo da je Makedonija zemlja u kojoj apsolutnu većinu čine etnički Makedonci. Udio Albanaca povećan je za nekoliko postotaka u odnosu prema popisima 1991. i 1981. kad ih je bilo 21 odnosno 19,7 posto, ali ne toliko da bi bila izgledna albanska većina u Makedoniji.

Sporazumu nesklone snage među Albancima i uoči ovogodišnjega, kao i prijašnjeg, popisa tvrde da popisivači nisu uzeli u obzir sve Albance, te da u Makedoniji nema manje od 30 posto Albanaca. Dvije albanske opozicijske stranke, Demokratska stranka Albanaca i Nova demokracija, protive se popisu. Albanska stranka u vladajućoj koaliciji, Demokratski savez za integraciju, podržava popis koji će provoditi dvonacionalne grupe popisivača. Nova demokracija najavljuje da će sama organizirati "popis Albanaca u dijaspori i na privremenom radu u inozemstvu", te tražiti da se tako ustanovljeni broj doda broju Albanaca koji će se popisati u Makedoniji. Nova demokracija traži da se popis provede tijekom ljeta kako bi mogao obuhvatiti i one Albance koji žive i rade u drugim zemljama, a ljeti se vraćaju kući odnosno na adrese s kojih se nikad nisu formalno odjavili. Demokratska stranka Albanaca sklonija je potpunom bojkotu popisa. Ako se to dogodi, kaže Nova demokracija, rezultat će biti vrlo nepovoljan za Albance, jer bi se moglo dogoditi da njihov udio padne ispod 20 posto. To bi otvorilo ustavno-političku krizu u Makedoniji, u kojoj je u posljednjih nekoliko godina iznimno ojačao i albanski i makedonski nacionalizam. Makar neke skupine Albanaca sigurno neće prihvatiti rezultate popisa stanovništva.

Dok će u Makedoniji popis vjerojatno biti proveden, u BiH ga vrlo vjerojatno neće biti, makar ne u cijeloj državi. Otkako je popis dospio na dnevni red, tamošnji se političari ne mogu dogovoriti o tome koja pitanja treba postaviti u popisu stanovništva. Donekle je paradoksalno da instrument koji je u svom popisu primijenila Slovenija predlažu i vodeći bošnjački političari u popisu u BiH: i oni predlažu da se popis provede bez pitanja o vjeri, broj 5 - ožujak 2011.

naciji i jeziku. Taj je prijedlog neprihvatljiv bosanskim Srbima i Hrvatima, koji tvrde da popis bez pitanja koja su u etnokraciji fundamentalna ne bi bio samo besmislen, nego i štetan za status ta dva naroda. Hrvatski i srpski političari polaze od toga da bi stvaranje *bosanskog* naroda značilo gubitak statusa *konstitutivnog naroda* Hrvata i Srba i *de facto* vodilo k njihovu degradiranju na status *manjina*. Neki misle da bi svaki popis stanovništva koji bi pokazao da je stvorena etnička većina, primjerice Bošnjaka, bio politički nepoželjan, jer bi poremetio uspostavljenu ravnotežu snaga između tri *konstitutivna naroda* i/ili dva entiteta, kako ističu srpski političari u BiH. Dodatan je problem i to što bi popis stanovništva vjerojatno pokazao da BiH danas više nije ni onako multikulturalna (višeetnička) ni onako "etnički izmiješana" kao što je bila prije rata. Ako bi se to pokazalo, etnički separatisti dobili bi prilično snažan argument u prilog secesiji od BiH. Bosanski integralisti tvrde da je BiH nemoguće podijeliti, jer u njoj nema etnički jasno definiranih teritorija. BiH sigurno nije moguće podijeliti tako da nestane kao država. No najjači argument tome u prilog zacijelo nije nekadašnja, a ni današnja, etnička karta te države koja ne izgleda više kao "tigrova koža". Predstavnici međunarodne zajednice u BiH teško će riskirati uspostavljeni stupanj ravnoteže i stabilnosti, pa je pitanje popisa – iako je inicijalno prikazano kao jedan od uvjeta za nastavak pregovora o članstvu BiH u EU – stavljeno *ad acta*.

Ako je BiH i zapala u slijepu ulicu glede popisa, Republika Srpska nije. Tamošnji političari najavljuju da će ona organizirati vlastiti popis stanovništva ako središnja vlast to ne učini za cijelu državu. Njima je u interesu pokazati visok stupanj jednonacionalnosti Republike Srpske u kojoj postoji srpska etnička većina koja je prisvojila taj entitet kao svoje vlasništvo. Republika Srpska zagovara popis, smatrajući da bi njegovi rezultati dodatno konsolidirali taj entitet i prikazali ga kao etnički homogenu i relativno nekomplikiranu poludržavu. Predstavnici tog entiteta

Uz Somaliju i Libanon, BiH će biti jedina država u kojoj popisa stanovništva neće biti zbog političke odluke da se on ne organizira

naglašavaju da i EU zagovara provedbu popisa stanovništva, te kritiziraju Sarajevo zbog izbjegavanja suočavanja s "novom stvarnošću". No kako nema suglasnosti o tom pitanju, malo je vjerojatno da će se popis stanovništva u BiH provesti. Uz Somaliju i Libanon, BiH će biti jedina država u kojoj popisa stanovništva neće biti zbog političke odluke da se on ne organizira. Eventualni popis koji bi samostalno provela Republika Srpska, BiH neće priznati. Razlike će se produbiti, a mogućnost ostvarenja trajne stabilnosti BiH dodatno smanjiti.

Zaključak

Popis stanovništva ostaje jedan od instrumenata u borbi za etnički status. Koriste ga i većine i manjine: većine da bi konsolidirale poziciju stvarnog suverena u novostvorenim nacional-

nim državama, a manjine da bi potvrdile udio u stanovništvu koji im daje posebna prava ili da bi spriječile asimilaciju ako im udio opada i prijeti nestanak. Popis stanovništva stoga nikad nije bio nevažno političko ili puko statističko pitanje. Prijepori o njemu pokazuju važnost brojeva u etnodemokracijama. Čak i ondje gdje su učinjeni određeni koraci k liberalnome i građanskom nacionalizmu, na njih se gleda s priličnom sumnjičavošću upravo zato što je prethodna praksa pokazala da se demokratski instrumenti – odlučivanje većinom glasova, individualizacija, te univerzalizacija vrijednosti koje poštuje i preferira većina – katkad mogu upotrijebiti kako bi se potaknuo etnički inženjering ili osigurala i konsolidirala dominacija većine nad manjinom. Paradoksalno, pred stvarnom ili percipiranom opasnošću od dominacije većine nad manjinom, manje se zajednice još uvijek najčešće štite oslanjajući se na institucionalne mehanizme koje je razvila i ozakonila socijalistička Jugoslavija. U BiH, a djelomice i u Makedoniji, vanjska intervencija kojom su se nastojali postići stabilnost i mir preuzela je neke od tih instrumenata zbog nedostatka alternativnih. U zemljama koje sve više postaju jednonacionalne postavlja se pitanje opstanka "malih identiteta". Danas, kad je ideja multikulturalnosti opet na udaru kritike predstavnika konzervativizma, zemlje na postjugoslavenskom prostoru na neki način potvrđuju tezu kritičara multikulturalizma da su jednonacionalne zajednice ne samo stabilnije, nego i sklonije demokratskima, a možda i liberalnim, rješenjima od multinacionalnih. Istodobno bi se moglo reći da je, možda, točno i obratno: zajednice koje su sklonije prihvatiti neke demokratske, ali ne nužno i liberalne, vrijednosti sklonije su postati jednonacionalne. Znači li to da multikulturalnost ne ide uvijek ruku pod ruku s demokracijom i liberalizmom? Narušavaju li liberalizam i demokracija ponekad multikulturalnost, a osobito status manjih zajednica i manjina? Ta pitanja ostavljam za neku drugu analizu.

Bilješke

- 1 Pojam "etnička demokracija" Štiks preuzima od Sammya Smoohe (2005).
- 2 U Jugoslaviji se to dogodilo nakon razgovora predsjednika Tita s predstavnicima izdavačke kuće *Forum*, koja je tiskala izdanja na mađarskom jeziku. Oni su mu tijekom jednog posjeta 1962. predložili da se pojam *manjina* ukine, jer je uvredljiv i označava nejednakost odnosno neravnopravnost *narodnosti* u odnosu prema slavenskim *konstitutivnim narodima*. Iako se Tito, prema službenom zapisniku s tog sastanka, najprije protivio toj promjeni, kasnije je prihvatio prijedlog, koji je potom unesen u službene dokumente socijalističke Jugoslavije. Od tada se pojam *manjine* više nije upotrebljavao u službenom diskursu. V. službeni zapisnik s tog sastanka u fondu *Arhiva Josipa Broza Tita* (AJBT, sada Muzej historije Jugoslavije, dio Arhiva Jugoslavije).
- 3 Iz općeg korpusa postjugoslavenskih zemalja možda bi trebalo izdvojiti samo Makedoniju u kojoj su od 1992. do danas i vlada i opozicija uvijek bile dvonacionalne. Animiziteti između makedonske etničke većine i albanske etničke manjine čak su se i povećavali, ali je na institucionalnoj razini vladalo načelo suradnje i dvoetničnosti. O tome više u: Adamson i Jović (2004).
- 4 Treba naglasiti konzervativni karakter nacionalizma koji je dominirao svim postjugoslavenskim republikama nakon prvih izbora 1990. Konzervativizam je po prirodi skeptičan prema liberalnim vrijednostima kao što su individualizam i autonomija, a još više prema socijalističkim vrijednostima kao što su posebna zaštita manjina, slabijih i izloženijih nepravdama. Pojmovi *autonomija*, *manjine*, *individualni identiteti* i *privatnost* bili su potpuno neprihvatljivi konzervativnom nacionalizmu, koji je promovirao tradicionalne vrijednosti kakve su obitelj, dom, tradicija, te ulogu crkve i stožernih kulturnih institucija u održanju i ponovnom "stvaranju" nacije. Bez razumijevanja karaktera konzervativizma kao političke doktrine nije moguće potpuno objasniti prirodu i postupke postjugoslavenskog nacionalizma.
- 5 O posebnom obliku straha koji se razvija kod manjina v. Aparduraj (2008). Nažalost, u hrvatskoj politologiji i defendologiji, kao ni u medijskim studijama, još nema ozbiljne studije o vezi između namjernog širenja straha i agresije tijekom rata 1990-ih godina.
- 6 O položaju Hrvatske u socijalističkoj Jugoslaviji v. Jović (2011), a o Stjepanu Radiću Biondich (2000).
- 7 Treba podsjetiti da je i socijalistička Jugoslavija, kao i druge socijalističke zemlje, konstruirana na Lenjinovu načelu "nacionalno po formi, socijalističko po sadržaju". Preimenovanje nekadašnjih *narodnih* republika u *socijalističke* i FNRJ u SFRJ 1963. označili su prevlast *sadržaja* nad *formom*, makar na simboličkoj razini koja nipošto nije nevažna.
- 8 Taj se narativ u velikoj mjeri održao i nakon pada socijalizma. Budući da je riječ o jednoj vrsti *revolucionarne promjene* – cijela 1989. proglašena je *revolucijom*, pa i promjene u postjugoslavenskim zemljama treba gledati u toj perspektivi – postrevolucionarna retorika bila je slična onoj nakon 1945. U nekim su slučajevima čak važni i akteri bili isti.
- 9 Ta se dimenzija gotovo potpuno i vjerojatno namjerno zaboravlja u revizionističkim zahtjevima talijanske strane koja *esule* tretira gotovo ekskluzivno kao žrtve slavenskog *nacionalizma*, a ne kao ideološke žrtve jugoslavenskog *socijalizma*, odnosno početka konfrontacije koja će kasnije prerasti u *Hladni rat* u *Europi*.
- 10 Nacionalisti kao politički konzervativci – dakle, i kao realisti u smislu teorija međunarodnih odnosa – inzistiraju na igri nultog zbroja. Iz nje izvode zaključak da je podizanje etničkog statusa bosanskih Muslimana na razinu *konstitutivnog naroda*, podizanje statusa Albanaca na razinu *narodnosti*, a Kosova na razinu *pokrajine kao sastavnog dijela federacije* ili Srba kao *konstitutivnog naroda* u Hrvatskoj bilo ujedno i degradiranje etničkog statusa većina ili starih, otprije priznatih naroda u BiH, na Kosovu i u Hrvatskoj. Sličan argument mogao bi se primijeniti i na status Albanaca u Makedoniji, a za najtvrdje nacionaliste i na status Crnogoraca i Makedonaca uopće. Budući da socijalistička Jugoslavija nije bila utemeljena na konzervativnoj ideologiji, načelo igre nultog zbroja nije u njoj imalo veće važnosti. To se promijenilo nakon 1989. kad je nacionalizam, a time i konzervativizam, postao dominantna doktrina u većini postjugoslavenskih zemalja. Rušenje statusa koji je socijalistička Jugoslavija priznala svojim

- malim narodima i *narodnostima* bio je glavni cilj i prva meta tih nacionalizama.
- 11 Za Sloveniju je u tome inicijalnom razdoblju karakterističan slučaj 18.305 *izbrisanih* iz registra stalno naseljenih osoba 1992, što pokazuje da je i ona slijedila trend u drugim post-socijalističkim državama (Medved, 2010).
  - 12 Na Sveučilištu u Edinburghu nekoliko se godina provodi opsežno istraživanje o politici dodjele državljanstava i o državljanском statusu u postjugoslavenskim državama pod naslovom "Europeizacija državljanstva u državama sljednicama bivše Jugoslavije". Dosadašnji rezultati istraživanja prezentirani su na web-stranici projekta: <http://www.law.ed.ac.uk/citsee/>.
  - 13 *Autonomija* je jedan od temeljnih pojmova liberalne političke teorije. Zanimljivo je, ali i indikativno, da je danas to jedan od najizazovnijih i najodiosnijih pojmova u političkom vokabularu novonastalih postjugoslavenskih država. U socijalizmu nije bilo nikakve posebne odioznosti vezane za njega. Da je bilo tako, ne bi bilo moguće uspostaviti *autonome* pokrajine.
  - 14 Izjavu Angele Merkel v. na <http://www.jutarnji.hr/merkel--koncept-multikulturalnosti-u-potpunosti-je-propao-/895820/>, a Davida Camerona na <http://www.bbc.co.uk/news/uk-politics-12371994>. Cameronova izjava je, teorijski gledano, zanimljivija, jer u raspravu uvodi novi pojam – "državni multikulturalizam".
  - 15 Neke kritike liberalnih teorija međunarodnih odnosa ističu upravo tu pogrešku kad je riječ o međudržavnim odnosima. Najveći i najsnažniji često provode svoju nacionalnu politiku tako što tvrde da su njihovi interesi i vrijednosti ujedno interesi i vrijednosti cijelog čovječanstva, to jest da su univerzalni (v., primjerice, Carr, 2001).
  - 16 "Pupovac tvrdi da popis stanovništva cementira rezultate etničkog čišćenja". *Nacional*, 18. lipnja 2002.
  - 17 Sličan se prigovor o političkoj pristranosti popisivača mogao čuti ove godine u Njemačkoj, jer se tvrdilo da je među njima bilo mnogo članova radikalnih desnih stranaka. V. "Ekstremisti među popisivačima stanovništva", 9. siječnja 2011, objavljeno na web stranici Deutsche Welle: <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,6393467,00.html>.
  - 18 <http://www.nacional.hr/clanak/99222/mitropolit-jovan-predvodio-bozicnu-liturgiju-cuvajte-se-sektaskih-zabluda>. Pristup 30. siječnja 2011.
  - 19 V. <http://www.snv.hr/vijesti/crkva-poziva-na-popis-stanovnistva/>. Pristup 30. siječnja 2011.
  - 20 V. na web stranici NZBI: http://www.nzbi.hr/index.php?option=com_content&task=view&id=123&Itemid=2. Pristup 30. siječnja 2011.
  - 21 V. www.radiodux.me. Pristup 30. siječnja 2011.

Literatura

- Adamson, K., Jović, D. (2004). The Macedonian-Albanian Political Frontier: the re-articulate of post-Yugoslav political identities. *Nations and Nationalism*. (10) 3:293-311.
- Apaduraj, A. (2008). *Strah od malih brojeva*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Ballinger, P. (2002). *History in Exile: memory and identity at the borders of the Balkans*. Princeton University Press.
- Billig, M. (2009). *Banalni nacionalizam*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Biondich, M. (2000). *Stjepan Radić, the Croat Peasant Party, and the Politics of Mass Mobilization, 1904-1928*. Toronto: University of Toronto Press.
- Carr, E. H. (2001, 1939). *The Twenty-Year Crisis, 1919-1939*. London: Palgrave Macmillan.
- Đokić, D. (2010). *Nedostižni kompromis*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Jović, D. (2001). Fear of becoming minority as a motivator of conflict in the former Yugoslavia. *Balkanologie*. (5) 1-2:21-36. <http://www.fabrikaknjiga.co.rs/rec/65/113/pdf>
- Jović, D. (2011). Reassessing Socialist Yugoslavia, 1945-90: The case of Croatia. U: Đokić, D., Ker-Lindsay, J. (ur.). *New Perspectives on Yugoslavia*. London i New York: Routledge.
- Medved, F. (2000). *Country Report Slovenia*. Firenca: European University Institute.
- Roksandić, D. (1996). *Protiv rata*. Zagreb: Prosvjeta.
- Smootha, S. (2005). The Non-Emergence of a Viable Democracy in Post-Communist Europe. U: Smootha, S., Jarve, P. (ur.). *The Fate of Ethnic Democracy in Post-Communist Europe*. Budimpešta: Open Society Institute.
- Štiks, I. (2010). Uključeni, isključeni, pozvani: politike državljanstva u postsocijalističkoj Europi i Hrvatskoj. *Politička misao*. (47) 1:77-100.
- Županov, J. (1983). *Marginalije o društvenoj krizi*. Zagreb: Globus. ■